

14. Faik Reşad'ın '*Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye*' ve Latîfî'nin '*Tezkiretü's-Şuarâ*' Adlı Eserinin Tenkidi¹

Mehmet ÜNAL²

APA: Ünal, M. (2024). Faik Reşad'ın '*Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye*' ve Latîfî'nin '*Tezkiretü's-Şuarâ*' Adlı Eserinin Tenkidi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (40), 234-252. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1502188>.

Öz

Klasik Türk edebiyatının biyografik kaynaklar başlığı altında ele alınan konularından biri de şairler ve eserleri hakkında bilgi veren tezkirelerdir. Tezkireler ve edebiyat tarihleri, tarihimize ve edebiyatımıza ilgi duyan araştırmacılar için başvurulacak temel kaynaklardır. Edebiyat tarihleri, şairlerin ve yazarların eserlerinin, içinde buldukları toplumu yansıtmaları açısından önemlidir. Edebî eserler, dönemin sosyal, kültürel ve siyasi zemininin bir yansımasıdır. Özellikle dönemin ruhunu yansıtmayan eserler üzerinde titizlikle durmak ve bu eserleri eleştirel bir bakış açısıyla incelemek gereklidir. Bu çalışmada, Faik Reşad'ın *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* adlı eserinin Latîfî'nin *Tezkiretü's-şuarâ* adlı eseriyle mukayeseli tenkidi yapılmıştır. Faik Reşad, Latîfî'nin tezkiresinden sıkça istifade etmiştir. Bazen metin üzerinde tasarruf edip değişiklikler yapmıştır. Faik Reşad'da şairlerin hayatı hakkında bilgi verildikten sonra edebî kişiliği verilmiş ve son olarak şairlerin eserlerinden örnekler sunulmuştur. Bazı tezkirelerin üslubu olan Osmanlı padişahlarını, vezirleri, şeyhleri, kadıları, kadın şairleri yani toplumun genelini kaynağı belli olmayan hikâyelerle ahlaksız, rüşvetçi ve zalim olarak gösteren hikâyelere Faik Reşad eserinde yer vermemiştir. Şairler hakkında biyografik bilgilerin yanında özel hayatlarıyla ilgili bilgilere geniş yer verildiği görülmektedir. Her iki eserdeki tenkit; ulema sınıfından Ahmed Paşa, vaiz/imam Süleymân Çelebi, kadın şairlerden Mihrî Hatun ve mutasavvıf şairlerden Nesîmî üzerinden yapılmıştır. Değerlendirmeler şairlerin biyografik bilgileri, edebî kişilikleri ve anlatımda yer alan istidradlar üzerinden yürütülecektir.

Anahtar Kelimeler: İslam Edebiyatı, Latîfî, Faik Reşad, Tezkire, Edebiyat Tarihi, Kaynak Tenkidi.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: %5

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 10.05.2024-**Kabul Tarihi:** 20.06.2024-**Yayın Tarihi:** 21.06.2024; **DOI:** 10.29000/rumelide.1502188

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Tarafli Körlleme

² Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü / Assoc. Prof., Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department (Uşak, Türkiye), mehmet.unal@usak.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-8467-1113> **ROR ID:** <https://ror.org/05es91y67>, **ISNI:** 0000 0004 0386 4242, **Crossref Funder ID:** 100010723

Criticism of Faik Reşad's Works Named 'Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye' and 'Latîfi's Tezkiretü'ş-Şuarâ'³

Abstract

One of the topics covered under the heading of biographical sources in Islamic literature is tezkires, which provide information about poets. Tezkires and literary histories are the main sources for researchers interested in our history and literature. Literary histories are important in terms of reflecting the works of poets and writers and the society in which they lived. Literary works are a reflection of the social, cultural and political background of the period. It is especially necessary to focus meticulously on works that do not reflect the spirit of the period and to examine these works from a critical point of view. In this study, a comparative criticism of Faik Reşad's *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* was made with Latîfi's *Tezkiretü'ş-Şuarâ*. Faik Reşad made frequent use of Latîfi's tezkire. Sometimes he saved the text and made changes. In Faik Reşad, after giving information about the life of the poets, their literary personality is given and finally examples of their works are presented. Faik Reşad did not include in his work the stories showing the Ottoman sultans, viziers, sheikhs, kadıs, women poets, that is, the general society as immoral, corrupt and cruel with stories of unknown origin, which is the style of some tezkires. While biographical information about the poets is scarce, information about their private lives is given ample space. The criticism in both works is based on AhmedPaşa, Süleymân Çelebi, MihrîHatun and Nesîmî. The evaluations will be based on the biographical information of the poets, their literary personalities, and the narrative incidences. There are contradictions in the two works we have analyzed. Instead of simplistic and unsystematic approaches, scholars have to determine the authenticity of sources and narratives. For this, researchers should subject the texts they examine to internal and external criticism and resort to stylistic analysis.

Keywords: Islamic Literature, Latîfi, Faik Reşad, Tezkire, Literary History, Source Criticism.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 5

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 10.05.2024-**Acceptance Date:** 20.06.2024-

Publication Date: 21.06.2024; DOI: 10.29000/rumelide.1502188

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Tarihimize ve edebiyatımıza ilgi duyan araştırmacılar için başvurulacak kaynakların başında tezkireler ve edebiyat tarihleri gelmektedir. Edebiyat tarihini oluşturan yazılı ve sözlü eserler, o milletin kültürel kimliğinin bir parçasıdır. Bu eserler, geçmişle gelecek arasında köprü kurar, insanları geçmişleriyle buluşturur. Millî kimliklerin oluşmasında rol oynar. Bir bilinç meselesi ve zorlu bir süreç olan edebiyat tarihi yazımı metodoloji, disiplin ve büyük bir emek gerektirir.

Edebiyat tarihi çalışmalarında takip edilen temel yöntem, belgelere dayalı araştırma ve tarafsız kalmayı gerektiren “eleştirel tarih anlayışıdır”. Sanat eserleri duygusal ve heyecan verici olduğundan tarafsız kalınması oldukça zor olsa da, edebiyat tarihçisi, mümkün olduğunca tarafsız kalmaya çabalar (Levend, 1988: 14).

Agâh Sırrı Levent, tarihçi ile edebiyat tarihçisinin ayrımını yaparken dikkat çekici noktaya değinir. Kaynakların verdiği bilgi, tarihçiyi şaşırtabilir. Çünkü yazar; olayları kendi bakış açısına göre açıklayabilir hatta değiştirebilir. İçinde yaşadığımız dönemde, olaylarla ilgili tutarsız söylentilerin ve abartılı yorumların nasıl yayıldığını düşünürsek, eski tarihçilerin eserlerinde tam bir tarafsızlığın beklenmemesi gerektiği anlaşılır. Bu nedenle, geçmiş tarihçilerin eserlerinde olayların kolayca değiştirilebileceği bilinmelidir (Levend, 1988: 16). Bir eseri değerlendirmeden önce, o eserin yazarına şüpheyle yaklaşmak gerekir, çünkü o eser, yazarından ayrı düşünülemez (Açıkgöz, 2012: 7). Edebiyat tarihleri bize şairlerimizi, şairlerin içinde bulunduğu toplumu yansıtmaları açısından önemlidir. Edebî eserler ortaya çıktıkları zihniyetin ürünüdürler. Özellikle dönemin zihniyetini yansıtmayan eserler üzerinde titizlikle durmak ve bu eserleri kaynak tenkidine tabi tutmak gereklidir.

Bu çalışmada Faik Reşad'ın *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniyye* adlı eserinin Latîfî'nin *Tezkiretü's-Şuarâ* adlı eseriyle mukayeseli tenkidini ortaya koymaya çalışacağız. Karşılaştırmalı tenkid, her iki eserde ulema sınıfından Ahmed Paşa, şair/vaiz Süleymân Çelebi, kadın şairlerden Mihrî Hatun ve mutasavvıf şairlerden Nesîmî hakkında sırasıyla şairlerin biyografik bilgileri, edebî kişilikleri ve anlatımda yer alan istidradlar üzerinden yürütülecektir.

1. Biyografik Bilgiler

Şairleri ve eserlerini tanıtarak onların kahçı olmalarını sağlayan tezkireler, umumiyetle biyografik bilgilerle başlar. Bu bölümde; şairin kimlik bilgileri, sosyal/kültürel durumu ve ilişkileri ile kişilik özellikleri hakkında verilen bilgiler tezkirelerdeki en nesnel verilerdir.

1.1. Latîfî Tezkiresi'nde Ahmed Paşa İle İlgili Biyografik Bilgiler

Fatih Sultan Mehmed'in vezirliğini yapmış Ahmed Paşa'nın hayatı hakkında *Latîfî Tezkiresi*'nde çok az bilgi verilmektedir. Sarayda görev yapmış, göz önünde olan biri hakkında Latîfî'nin bu kadar az bilgiye sahip olması şaşırtıcıdır. Latîfî, Ahmed Paşa'yı nesebi ve soyu dolayısıyla övdükten sonra seçkin aklı ile padişahın hocası iken vezirlik makamına mazhar olduğunu anlatır.

“*Bursevidür. Vüzerânun 'ulemâsından ve şu'arânun fuzalâsındandır. Beyne'l-enam Veliiyyüddin oghl dimekle ma'ruf ba-vüicûd ki 'uluuv-i neseb ve kemâl-i haseble mevsûfdur. Vâlidleri mevâli-i 'izamdandır. Merhûm Sultân Murâda kad'asker ve kendüler dahi Sultan Mehmede hâce iken 'akl-i mümeyyiz ve Şân-ı bi-nazir ile vezir olup nazar-ı 'âlilerine mazhar düşmüşlerdür...*” (Canım, 2000: 155).

Latîfî, Ahmed Paşa'nın seyyid ve padişahın veziri olduğu bilgisini verdikten sonra kişilik özelliklerini verirken ahlaki düşük bir portre çizer.

“mümâ ileyh ibtidâ-i 'ömrden intihaya değîn gayetde şâhid-bâz u mahbûb-perest ve şûr u şevkinden 'aşk u hevâ ile mest ü hem dest imiş. Bu haysiyyetden 'âlemde zen ü zenpâre ğâyetde menfurî ve musâhabet ü mukârenetleri nihâyetde mahzurî idi. 'Alem-i tecerrüdde mîr-i mücerredân olup asla te'ehhül ve bûs u âğûş-ı zenî tasavvur u tahayyül eylememişdür. Her kande bir sâhib-i hüsn ü cemâl görse ihtiyarı kalmaz ve seyr ü temaşasından kendüyi men'e kadir olmazdı. Menkabe-i muşârun ileyh. Bu vâkı'a vâkı' u şûyi'dür ki bir gün Sultân Mehmed ğılmân-ı h'âsdan bir serv-i bülendi nush u pend için bende çekmiş ve tohm-ı hışm-ı kîneyi mezra'a-i kahr u ğazabda ekmiş idi” (Canım, 2000: 157).

1.2. Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye'de Ahmed Paşa İle İlgili Biyografik Bilgiler

Faik Reşad'ın Ahmed Paşa'nın kimlik bilgileri, sosyal ve kültürel durumu hakkındaki verdiği bilgiler Latîfî ile örtüşmektedir. Latîfî'de yer alan Paşa'nın kişiliği ile ilgili olumsuz değerlendirmeler Faik Reşad'da yer almaz.

Faik Reşad, Ahmed Paşa maddesine biyografik bilgilerle başlıyor. “Burûsa'nun medâr-ı iftihârı ebedisidir. Veliyyüddin oğlu unvânıyla ma'ruf idi. Edirneye mülhak Dimetoka'da dünyaya gelmiştir. Pederi Veliyyüddin bin İlyas ki sadât-ı Hüseyiniyyedendir. Sultân Murad-ı Sâni devrinde kadıasker olmuştur” (Reşad, 1911: 137).

“Tahsil-i ilm ü kemâl ile Burûsa'da Medrese-i Murâdiye'ye müderris olarak hâiz olduğu 'ulûmdan ashâb-ı tahsili bir müddet müstefiz itdikten sonra Edirne kadısı oldu” (Reşad, 1911: 138).

“Ahmed Paşa Hâce-i Şehriyârî ve kısa zaman sonra da vezir olmuştur. Bursa'da Mirlova sancak beyi iken 902'de II.Bayezid devrinde vefat etmiştir. Ahmed Paşa İstanbul'un fethi esnasında Fatih'in hizmetinde bulunmuştur. Fatih, Hocası Akşemseddin'in fethin müyesser olup olmayacağı müjdesini Ahmed Paşa'dan almıştır” (Reşad, 1911: 140).

1.3. Latîfî Tezkiresi'nde Süleymân Çelebi İle İlgili Biyografik Bilgiler

Latîfî, Süleymân Çelebi hakkında çok az biyografik bilgiye yer verir. Verdiği bu az bilgide de fahiş hata yapar. Latîfî, Atâyî'yi Süleymân Çelebi'nin kardeşi olarak gösterir.

“Selâtîn-i sâbika-i Osmâniyyeden Murâd Hân'a vezîr olan İvâz Paşa'nun veled-i halef-teri ve şuarâ-yı sâbıkadan Atâyî'nün birâder-i kihteridür. Mahrûse-i Burusa'da Hazret-i Emîr Sultân'un –kuddise sırruhu– cümle-i hulefâsından ve zümre-i fukarâsından idi” (Canım, 2000: 133; Ceyhan 2023: 57).

1.4. Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye'de Süleymân Çelebi ile İlgili Biyografik Bilgiler

Latîfî, Atâyî'yi Süleymân Çelebi'nin kardeşi olarak gösterir. Faik Reşad, bunu fahiş hata olarak niteledikten sonra Gelibolulu Âlî'den yaptığı alıntıyla Atâyî, II. Murad dönemi şairlerindedir. Süleymân Çelebi'nin kardeşi olması müşkildir. Diğer tezkirelerde de Atâyî, II. Murad dönemi şairi olarak gösterilmiştir.

“Şeyh Mahmud'un nebiresi yani kızının oğludur. Sultan Orhan zamanında Bursa'da dünyaya gelmiştir. Sultan Yıldırım Bayezid zamanında Divan-ı Hümayuna imam olmuştur” (Reşad, 1911: 65).

1.5. *Latîfî Tezkiresi*'nde Mihrî Hatun İle İlgili Biyografik Bilgiler

Latîfî şair hakkında çok az biyografik bilgi verir.

“*Nef's-i Amasyadan Belayî tahallus ider bir kadının kızı idi. Bir mâh-ı mihr-i zamîr idi ki zamîr-i münîr-i kamer-tenvîri burc-ı belagatun mihrî ve Münirî (ve) Aftabî ile hem-şehrî idi*” (Canım, 2000: 510).

1.6. *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye*'de Mihrî Hatun İle İlgili Biyografik Bilgiler

Faik Reşad, kaynak belirtmeden Latîfî'de yer alan bilgileri aynen kullanmıştır.

“*Amasyalıdır. Belayî mahlas bir kadının kızıdır. Sinan Paşa oğlu İskender Çelebi ile muaşakaları (karşılıklı aşkları) olmuştur*” (Reşad, 1911: 225).

Her iki eserde de Mihrî Hatun hakkında çok az biyografik bilgi verilmiştir.

1.7. *Latîfî Tezkiresi*'nde Nesîmî'nin Kimlik Bilgileri ve Sosyal/Kültürel Durumu ile İlgili Biyografik Bilgiler

Latîfî'nin Nesîmî hakkında verdiği bilgiler:

“*Sâdât-ı sahîhu'l-ensâbdan ve evliyâ-i velâyet-meâbdandır. Diyâr-ı Bağdâd'da Nesîm adlu nâhiyeden olduğu münâsebetle Nesîmî tahallus itmişdir. İsmi şerîfleri beyne'l-eşrâf ve esnâ-yı ensâb 'Abdülmenaf Seyyid 'Imâdüddindir ve kavmi kalenderân u tâyîfe-i abdalân u ebrarâta pişvâ-yı pîşîn ve rehâr-ı reh-nümâ-yı pesîndür... Asıl Hazret-i Şeyh Şiblî'nün cümle-i fukarasından idi. Sonra Fazlullah Hurûfnün hulefâsından oldu.*” (Canım, 2000: 523-524).

“*Mezkûrun birâder-i kihteri Şâh Handân, Jûlide-mûy ki meczûb-sıfat sâlik-i Hudâ-cûy idi ve ehl-i hâl kimesne idi*” (Canım, 2000: 526).

“*Âkıbet e'imme-i 'ulemâ-i 'Arab fî-şehri Haleb ba'zı esrâr-ı kelimâtın şer'-i şerîfe muhâlif bulup katline fetvâ virdiler ve te'vîl-i kelâmın istimâ' u ıçgâ itmeyüp ol 'aşkqurbânunuñ postın çıkardılar ve sözüñ zâhirine nazar idüp 'arîk-ı şer 'uñ yolın vardılar*” (Canım, 2000: 527).

Künhü'l-Ahbar'ın Nesîmî maddesinde Latîfî'de yapılan biyografik bilgilerdeki bir yanlışlık ortaya konulmuştur. “Latîfî'nün bu kavli ve Sultan Murâd-ı sâni asrında Rûm'a geldi demesi câizdür. Lâkin Şeyh Şiblî müridlerinden iken terk idüp Fazlullâh-ı Hurûfî'ye varup irâdet getürdi didüğünün sıhhati gayr-ı bârizdür. Zîrâ ki Şeyh Şiblî ile Nesîmî'nün zuhûru mâbeyni nice yüz sâle karîbdür” (İsen, 1994: 121).

1.8. *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye*'de Nesîmî'nin Kimlik Bilgileri ve Sosyal/Kültürel Durumu İle İlgili Biyografik Bilgiler

“*İsmi İmadüddin'dir. Sadattan olmakla seyyid denilmiştir. Mevlidi Diyarbakır'dır. Bazı tezkireler Bağdat'ta Nesîm namında bir karyeden olduğunu bu münasebetle Nesîmî tahallus eylediğini beyan ederlerse de sahihi yazdığım gibidir. Sultân I. Murâd zamanında dünyaya gelmiştir. Sonra Haleb'e giderek orada tavattun (yerleşmek, vatan edinmek) etmiştir*” (Reşad, 1911: 114).

“Şeriatı aykırı bazı sözleri sebebiyle halkın dava etmesi üzerine asrın ulamasının fetvası üzerine 866'da Haleb'de derisi yüzülmek suretiyle vücûd-ı hestîden insilâh eylemiştir” (Reşad, 1911: 115).

“Seyyid Nesîmî'nin Şâh Hândân namında bir kardeşi vardır ki Jülhîde-mû lakabıyla meşhur olmuştur” Reşad, 1911: 118).

Faik Reşad, eserinde genellikle tezkirelerden yararlanmıştır. Çoğunda yararlandığı kaynağı belirtmekle birlikte yukarıdaki biyografik bilgilere baktığımızda kaynağını söylemediği yerler de vardır. Bu bölümlere baktığımızda Latîfî'den yararlandığı açıkça ortadadır.

Tezkirelerdeki en nesnel bilgiler olan kimlik bilgilerinde Latîfî gibi eserini yazmadan bütün dîvân, risâle ve makale ne varsa hepsini tetkik ettim diyen bir yazarın Süleymân Çelebi maddesinde Atâyî ve Nesîmî maddesinde Şeyh Şiblî bahsinde hata yapması dikkat çekicidir.

Her iki eserde de kimlik bilgileri kısa tutulmuş, aile hayatlarına ait bilgilere çok az yer verilmiştir. Evlilik ve çocuk durumuna dair bu kadar az bilgi bulunmasının çeşitli sebepleri olabilir. İslam aile yapısında kadın, evlilik ve çocuk unsurlarının mahrem yapısı ve toplumun bunlara karşı takındığı son derece hassas tutum en önemli sebeptir. Diğer bölümlerde de söylediğimiz çağın insan üzerine zaten kısıtlı olan bilgi edinme imkânı evliliğin mahremiyeti içinde daha da daralmaktadır (Kılıç, 1998: 141).

2. Edebî Kişilikleri İle İlgili Değerlendirmeler

2.1. Latîfî Tezkiresi'nde Ahmed Paşa'nın Edebî Kişiliği İle İlgili Değerlendirmeler

Ahmed Paşa'nın büyüklere yakışır bir üslubu vardır. Kasideleri nükteli ve sanatlıdır. Şiirleri tercüme olsa da bu dönemde tercüme eser ortaya koymak ayıplanan bir durum değil bilakis rağbet edilen bir durumdur.

Ahmed Paşa'nın şiirlerinden altı beyit bir de rubai almıştır. Tercih edilen şiirler ve edebî kişiliğinin anlatıldığı bölümler, döneminin en büyük şairlerinden aynı zamanda II. Mehmed'in vezirliğini yapmış olan Ahmed Paşa'nın edebî yönünü anlatmak için yetersiz kalmıştır.

“Elfâz-ı nazmı monlâyâne ve üslûb-ı şî'ri ekâbirânedür. Ebyât-ı pür- nükâtı elfâz u ma'ânîde metn-i metîn gibi muhkem ve üslûb-ı kasâyidi hod icmâ' u ittifâk üzre müsellemdir” (Canım, 2000: 155).

“Çîn-i zülfün miske benzettüm hatâsın bilmedüm

Key perîşân söyledüm bu yüz karasın bilmedüm” (Canım, 2000: 155).

Latîfî, Ahmed Paşa'nın matlasını mürâ'ât-ı nazîr örneği olarak göstererek beyitte “bir lafz-ı bigâne yokdur” der. Latîfî bu ifadesiyle, belâgat kitaplarının yerleşmiş mürâ'ât-ı nazîr tanımlarının dışına çıkmakta, söz konusu sanata “beyitteki bütün kelimelerin yerli yerince kullanılması, maksadı ifadeye yetecek kadar söz kullanılması” gibi bir anlam yüklemektedir.

Beyitte, “Çîn-i zülfün” ile “perîşân”; “misk” ve “hatâ” kelimeleri ile ikinci mısradaki “yüz karası” ifadeleri arasında ilgi bulunmaktadır. Bu ilginin ise tenasüpten ziyade “leff ü neşr” sanatı ile karşılanması daha uygun görünmektedir. Öte yandan, beyitte, “Çîn” ve “hatâ” kelimelerinin beyitte kastedilmeyen anlamları ile yapılan söz oyunları, “yüz karası” ile oluşturulan çok anlamlılık söz konusu edilmemektedir (Pektaş 2012: 2164).

“Hüsn içinde sen garîb ü şehîr içinde ben garîb

Gel ikimiz bir olalım sen garîb ü ben garîb”(Canım, 2000: 155).

Ahmed Paşa'nın matlasında tecnîs-i tâmm vardır. Şair, “garîb” kelimesinin farklı anlamlarından yararlanmaktadır. “Garîb” kelimesi, “kimsesiz, zavallı.”, “gurbette, kendi memleketinin dışında bulunan, yabancı.”, “tuhaf, şaşılacak, bambaşka”, “dokunaklı” (Devellioğlu, 1999: 278) anlamlarına sahiptir. Bu anlamlar arasında sevgiliye en çok uyan üçüncü anlam, âşığa uyan ise birinci ve ikinci anlamlardır (Pektaş, 2012: 2167).

“eger merhûm-ı mezbûr mütercimlik töhmetiyle müttehim olmayaydı ve didüğü kaşâyid ü eş'ârı tetebbu' ile dimeyeydi şu'arâ-yı vilâyet-i Rûm içre cümleden serâmed ü müselleme ve cemî'sinden eş'ar u eslem olmak muqarrer idi”(Canım, 2000: 499).

Latîfî, Ahmed Paşa'nın üslubunu ve özellikle kasidelerini övdükten sonra şiirlerini tercüme ve çalışma ürünü olarak niteler. İddiasını Tâci-zâde'den yaptığı alıntıyla destekler:

“Elhakk u insâf budur ki ol zamânda tarîk-ı terceme medhûk ü ma'yûb degül idi belki mer'î ve mergûb idi ve elfâzdan ma'nâyı nümâyîşde hak edâsın virse bî-meslûb idi”(Canım, 2000: 156-157).

2.2. *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye*'de Ahmed Paşa'nın Edebî Kişiliği ile İlgili Değerlendirmeler

Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye'de Ahmed Paşa'nın edebî kişiliğiyle ilgili değerlendirmeler *Latîfî Tezkiresi*'nde anlatılanlarla örtüşmektedir.

“Ahmed Paşa'nın Hâfız-ı Şirâzî'nin padişah tarafından beğenilen bir beytine yaptığı naziresinin beğenilmesi sonucu padişahın hocası olduğu bilgisi vardır” (Reşad, 1911: 138).

Özellikle Tâci-zâde'den yapılan alıntı Faik Reşad'ın Latîfî'den yararlandığını açıkça ortaya koymaktadır.

“Tezkire sahiplerinden bazıları bâ-husûs Tâci-zâde Ca'fer Çelebi müşârun-ileyhe kasidelerinde Şu'arâ-yı Acem âsârından nakl-ı mâl iderdi. Yolunda intihâl ile ittiham itmek isterler. Bu bâbda Naci Efendi der ki: Bu keyfiyet paşanın yalnız kasidelerinde değil gazellerinde dahi nazarı dikkate çarpar” (Reşad, 1911: 140-141).

“Zaten hakikat-i hal aranılacak olursa töhmet sirkatinden beri hemân hiçbir şair yokdur. Bu böyle olmuş böyle gider! Paşayı eleştirenlerin sözlerinin de kendi fikir ürünü olduklarını ispat edemeyeceklerini, onların sözlerinin de şuradan buradan traşide edildiğini söyler” (Reşad, 1911: 141-142).

“Ahmed Paşa'nın kudret-i şâirâne ve nâzımânesi kaside vadisinde daha ziyade görülür. (La'l), (güneş) gibi meşhur kasâidi baki devrine kadar ya'ni asırlarca müddet meşk taklid ittihaz olunmuşdu” (Reşad, 1911: 147).

Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye'de Ahmed Paşa'nın şiirlerinden 40 beyit, 8 mısra ve kasidelerinden de 23 beyit örnek verilmiştir. Eserlere alınan şiirlerin Ahmed Paşa'nın edebî kişiliğini ortaya koyabilmesi açısından değerlendirildiğinde Faik Reşad daha başarılıdır.

2.3. Latîfî Tezkiresi'nde Süleymân Çelebi'nin Edebî Kişiliği İle İlgili Değerlendirmeler

Latîfî, Süleymân Çelebi ve eseri *Mevlid* hakkında değerlendirmelerde bulunur: *Mevlid*'i Türkçe olarak yazan ilk şair Süleymân Çelebi'dir. Latîfî, Süleymân Çelebi'nin mevlidinden beş beyit almıştır:

“Ölmeyüp İsa göğe bulduğı yol
Ümmetinden olmak için idi ol

Dahi hem Mûsâ elindeki asâ
Oldı anun izzetine ejdehâ

Çok temennâ kıldılar Hak'dan bular
Kim Muhammed ümmetinden olalar

Gerçi kim bunlar dahi mürsel durur
Lîkin Ahmed ekmele ü efdal durur

Zira efdallığa ol elyak durur

Anı eyle bilmeyen ahmak durur”(Canım, 2000: 134-135; Ceyhan, 2023: 55-56).

Latîfî, kendisinin yüzlerce mevlid kitabını gözden geçirdiğini fakat hiçbirinde Süleymân Çelebi'nin *Mevlid*'indeki söz güzelliğini bulamadığını ifade eder. Halk arasında da hiçbirini bu mertebede kabul görmemiştir. Öyle ki kendi zamanlarının zirveleri olan *Leylî vü Mecnûn* yazarı Hatîfî, Nizâmî, Hazret-i Câmî, Hüsrev ve Mir Ali şîr dahi bu seviyede halktan kabul görmemiştir(Canım, 2000: 34-35).

2.4. Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye'de Süleymân Çelebi'nin Edebî Kişiliği İle İlgili Değerlendirmeler

Bakara suresinin 285. ayetini referans alıp peygamberler arasında fark yoktur diyen vaizin sözü üzerine Süleymân Çelebi mevliline şuru' etmiştir.

“Ölmeyüp İsa göğe bulduğı yol
Ümmetinden olmak için idi ol

Hem dahi Mûsâ elindeki asâ
Oldı anun izzetine ejdehâ

Çok temannâ etdiler Hak'dan bular
Kim Muhammed ümmetinden olalar

Gerçi kim bunlar dahi mürsel durur

Lîkin Ahmed ekmele ü efdal durur”(Reşad, 1911: 66-67).

Sûz-nâk u mü'essir olduğu kadar sehl-i mümteni' olan bu manzume-i şerifeye birçok şuara tarafından nazireler söylenildiği halde hiç biri bunun mazhar olduğu rağbeti bulamamıştır.

“Ey Hüdâdan lutf u ihsân isteyen
Mevlid-i pâk-ı resûlullâha gel”

beytiyle başlayan kıt'anın Süleymân Çelebi'nin değil Nâbî devri şairlerinden İmâm-zâde Veli namında bir şairindir.

Edirne'de Kara Bulut Mescidi imamı Halil ki şimdiye kadar ne tezkirelerde ne de başka bir yerde namına bile tesadüf edilememiştir. Süleymân Çelebinin mevlidini Hazret-i Fatimatü'z-Zehra'nın vakaa-i vefatını ilhak eylemek suretiyle tezyil etmiştir (Reşad, 1911: 67-68).

Faik Reşad da, Süleymân Çelebi'nin şiirlerinden beş beyit almış ve Süleymân Çelebi maddesinde edebî kişiliği bahsinde Latîfî ile benzer görüşleri dile getirmiştir. *Mevlid*'den verilen örnek de Latîfî ile ortaktır.

2.5. *Latîfî Tezkiresi*'nde Mihrî Hatun'un Edebî Kişiliği İle İlgili Değerlendirmeler

Latîfî'ye göre Mihrî Hatun'un şairler arasında bir yeri vardır. Renkli şiirlere ve yeni hayallere sahiptir. Şiirleri aşıkânedir.

“Tabakât-ı şu'arâda rütbesi bî-kadr ü pâye ve mâye-i ma'rifetde kem-mâye degül idi. Tab'-ı suhan-ârâsı gülgüne-i nazm-ı rengîn ile meşşâta-i 'arûs-ı hüsn-i makâl ve ziyetger-i bîkr-i fikr- i hayâl idi. Egerçi işve-i eş'ârı zenâne ve şîve-i güftârı mü'ennesânedür ammâ cihet- i sûz u güdâzda 'âşıkâne ve beyân-ı şevk u niyâzda merdânedür ne muhannesânedür”(Canım, 2000: 510).

Latîfî, Mihrî'nin çoğu şiirinin Necati Bey'e nazire olduğunu belirtmiş, eserine Mihrî Hatun'dan on beyit almıştır.

“*Ekser-i eş'ârı merhum Necati Bege nazire vâki' olmuşdur ve icâd u tasarrufı ekseriyyâ nezâyirde bulmuşdur. Nezâyirden garazı pâye-i şîrde ana irişmek ve tîr-endâzlar mesabesinde menziline ve nişanesine yetişmek idi. Necâtî Beg bu hususda münfa'il idi. Hattâ bu kıt'ayı anun hakkında didi dirler*”(Canım, 2000: 511). Kıt'â-i Necâtî:

“Ey benim şî'rüme nazire diyen
Çıkma râh-ı edebden eyle hazer

Dime ki işde vezn ü kâfiyede
Şî'rüm oldı Necâtîye hem-ser

Harfi üç olmak ile ikisinün
Bir midür fi'l-hakîka 'ayb u hüner”(Canım, 2000: 511).

Necâtî'nin döne döne redifli gazeline nazire söylemiştir.

“Ateş-i gamda kebâb oldı ciger döne döne
Göklere çıkdı duhânımla şerer döne döne

Dil derunumda tutuşdı yine bir şem' gibi
(Cân firâkunla fitil oldu gönül-hânesine)
Ten hayâlünle fener oldu yanar döne döne

Cân cânbâzını gör la'lüne irişmek için
Rismân-ı ser-i zülfünden iner döne döne"(Canım, 2000: 511-512).

2.6. Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye'de Mihrî Hatun'un Edebî Kişiliği İle İlgili Değerlendirmeler

Ekser-i eş'ârı Necâtî'ye naziredir. Mürettep dîvânı vardır.

Necati'ye naziresi:

"Ateş-i gamda kebâb oldu ciğer döne döne
Göklere çıkdı duhânımla şerer döne döne

Dil derunumda tutuşdı yine bir şem' gibi
Ten hayâlünle fener oldu yanar döne döne" (Reşad, 1911: 226-227).

Faik Reşad, Mihrî Hatun'dan dokuz beyit almıştır, Mihrî Hatun'un edebî kişiliği ile ilgili çok az bilgi de Latîfî'de yer almaktadır. Latîfî'nin Mihrî Hatun'un şiirine verdiği örnekle Mihrî dîvânında yer alan biçimi farklıdır. Faik Reşad da bu beyti Latîfî'de olduğu şekliyle kullanmıştır. Bu da Faik Reşad'ın Latîfî'den faydalandığını göstermektedir.

2.7. Latîfî Tezkiresinde Nesîmî'nin Edebî Kişiliği İle İlgili Değerlendirmeler

Latîfî, Nesîmî'nin vahdet-i vücûd anlayışı ve Hurûflüğünü öne çıkarmıştır. Mezhebi Hurûfî ve tarîkı Fazlullâhi ve bütün Hurûflerin halifelerinden ve Fazlullâhîlerin faziletliyelerindendir. Türkçe şiirle Anadolu'da önce o şöhret olmuş, Murâd Hân Gazi (I. Murad) devrinde Anadolu'ya gelmiştir ve üç lisanın her birinde birer dîvânı vardır. Tarikat ilmi ve şeyhlerin sırları hakkında derin bilgisi vardır. Önce Şeyh Hz. Şiblî'nin fakirler (müritler) zümresinden idi. Sonra Fazlullâh-ı Hurûfî'nin halifelerinden oldu. Bu matla Nesîmî'nindir. Manası harfler ilmiyle ilgilidir.

Matla:

"Yüzün Mushafdur ey nûr-ı musavver
Te'âlâ şânahû Allâhu-ekber"(Canım, 2000: 523).

Onun sırrını bilen arif kişiler, adı geçene Şeyh Mansur Hazretlerinin sırrı demişler. "Enel Hak" sırrını ki yeniden söyledi ve derinlemesine araştırdı; bu (Nesîmî) geldi, haddini bilemedi(yalanlamadı) ve (bu sözü-Enel Hak) doğruladı. Bu (Nesîmî) da, ol miracı buldu (göge erdi). Çünkü "Enel-Hak" diyenin biri de bu oldu ve öldürülmesine sebep olan beyitlerinden biri budur.

Beyt:

"Mansur ene'l-hakk söyledi hakdur sözi Hak söyledi
Anun cezası gam değil bigânedan berdâr imiş"(Canım, 2000: 525; Yıldırım, 2019: 68).

Adı geçene, (Nesîmî) vahdaniyet aşkının izlerinden bir parıltı ve küçük bir miktar ortaya çıkmasıyla (nasip olmasıyla) dayanamayıp sırları aşikâr etti. Sonunda Mansur gibi bu yolda başı gitti.

Nesîmî'nin küçük biraderi Şâh Hândân, dağmık saçlıdır ki; Allah'ı arayan, kendinden geçmiş görünen mürit idi ve hal ehli (içinde bulunulan zamana uyan) kimse idi. Öğüt olarak bu beyti yazıp gönderdi.

Beyt:

“Gel bu sırrı kimseye fâş eyleme

Hân-ı hassı ‘âmmeye ‘aş eyleme”(Canım, 2000: 526).

“*Hüsniyyâtında Çendân reng ü meze yokdur. Ammâ nu’ûti ve ilâhiyyâtı meşâyihâne ve vâ’izânedür*(Canım, 2000: 527).

Latîfî eserine Nesîmî'den üçü Farsça olmak üzere on yedi beyit almıştır. Latîfî'nin yer verdiği şiirler edebî yönünü ortaya koymaktan ziyade Nesîmî'nin vahdet-i vücûd felsefesine uygun olan ve Hurûflîği işleyen şiirlerine yer vermiştir.

Latîfî, şiirlerdeki her sanatı özellikle vurgulamayıp edebî sanatları detaylı bir biçimde analiz etmez. Her zaman tüm sanatları belirtmez veya her birine derinlemesine değinmez. Örnek verirken bazen daha basit bir sanatı gösterebilirken, aynı örnekteki daha sanatlı beyitleri atlayabilir veya belirtmeyebilir (Pektaş, 2012: 2174).

2.8. *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye'de Nesîmî'nin Edebî Kişiliği İle İlgili Değerlendirmeler*

Faik Reşad'da Nesîmî'den 33 beyit alınmış, Latîfî'de yer alan beyitlere yer verilmekle birlikte başka şiirlerde aktarılmıştır.

“*Fazlullâh-ı Hurûfî mezhebinden idi. Ekseri vakitlerini istiğrak halinde geçirirdi*” (Reşad, 1911: 114).

Elsine-i selâse üzre mürettep dîvân, eş'ârı ve âşıkâne, mutasavvifâne erbâbına göre müessir güftârı vardır. Fârisîsî Türkçesinden daha metin daha latîf ve rengîndir. Kuvvet-i nâzımânece zamanının erbâb-ı nazmına tercih olunur.

“*Ali der ki: Türkî şi're şöhret veren seyyid mezburdur. Mürettep Fârisî dîvânını hakîr gördüm. Tevhid-i bâride ve nâ't-ı şerif-i nebeviyyede alâ gazellerini gözden geçirdim*” (Reşad, 1911: 114).

3. İstidrad

“Asıl konudan olmayarak münasebeti gelmişken söylenen söz anlamında bedî ilmi terimidir. Sözlükte; kovmak, uzaklaştırmak, sürmek anlamındaki tard kökünden türeyen istitrâd kelimesi ‘konu değiştirmek, asıl konudan uzaklaşmak, bir düşünceden başka bir düşünceye geçmek’ gibi terim anlamıyla örtüşen” manaların ifadesi şeklinde tanımlanmıştır (Durmuş, 2001: 23/401-402; Kocabıyık, 2022: 1125).

İstitrâd; sözü güzelleştirir, asıl konunun içine başka konular koyarak konunun zenginleşmesini sağlar ve daha iyi anlaşılmasını sağlayarak okuyucunun ilgi ve alakasını artırır. Bu gibi birçok edebî faydalarının olduğu söylenebilir. Bazen konu açıklanırken hikâye, haber, fıkra yahut bir vakianın

anlatılması olarak söylenen istitrâdın konusu genellikle bir rivayete dayalıdır. Bu özelliklerinden dolayı da hikâye anlatmayı zaruri hale getirir. Söylenen hikâye, konunun muhtevasına göre mülâtafa, latife, fıkra, mutâyebe gibi farklı isimlerle zikredilir (Seymen, 2008: 8; Kocabıyık, 2018: 170).

3.1. Latîfî Tezkiresinde Ahmed Paşa Maddesinde İstidrad

Latîfî'de Ahmed Paşa, kaynağı belli olmayan hikâyelerle ahlaksız bir kişi olarak gösterilmiştir.

“Mümâ ileyh ibtidâ-i 'ömrden intihaya değin gayetde şâhid-bâz u mahbûb-perest ve şûr u şevkinden 'aşk u hevâ ile mest ü hem dest imiş. Bu haysiyyetden 'âlemde zen ü zenpâre ğâyetde menfurı ve musâhabet ü mukârenetleri nihâyetde mahzurı idi. 'Âlem-i tecerrüdde mîr-i mücerredân olup asla te'ehhül ve bûs u âĝûş-ı zeni tasavvur u tahayyül eylememişdür. Her kanda bir sâhib-i hüsn ü cemâl görse ihtiyarı kalmaz ve seyr ü temaşasından kendüyi men'e kadir olmazdı. Menkabe-i muşârun ileyh bu vâkı'a vâkıf u şâyi'dür ki bir gün Sultân Mehemed gılmân-ı hâsdan bir serv-i bülendi nush u pend için bende çekmiş ve tohm-ı huşm-ı kîneyi mezra'a-i kahr u gazabda ekmiş idi”(Canım, 2000: 157).

Mezkûr ol kayd ile mukayyed olan ben-deyi bendde göricek bi'l-bedahe bu ruba'i sadır u varid ve lâyh u mütevârid olur.

Ruba'i:

“Cihan yansun ki ol şem'-i şeker-hand
Yatur giryân ayağında demür bend
Lebi şîrâzî halvâdur satarsa
Değer Mısr u Buhârâ vü Semerkand”(Canım, 2000: 157; İsen, 2012: 29).

Nesr:

“Bu rubâ'î Sultân Mehemedün sem'-i şerîfine yitişüp müşarunileyhi Yedikule'de habs-i ebedî emr itmişler ve merhum Ahmed Paşa anda mahpûs-ı me'yûs iken ol günâh için özr hâh olup ol ekrem-i kirâma kerem kasidesin di-mişlerdür. Bu birkaç beyt ol kasîdedendür”(Canım, 2000: 157; İsen, 2012: 29).

Nazm:

“Kul hatâ itse n'ola afv-ı şehinşâhî kanı
Tutalum iki elüm kanda imiş kanı kerem

Şu baturmaz bitürür kendü mürebbâlarını
Beni niçün baturaguşşaya ummân-ı kerem

Ne kerem ola ki mağlûb idine anı güneh
Ne günâh ola ki mağlub idemez anı kerem”(Canım, 2000: 157; İsen, 2012: 29).

Ahmed Paşa'nın zikr olunan ahlaksızlığı Fatih iştir ve paşayı zindana atar. Ahmed Paşa günahının affedilmesi için “Kerem Kasidesi”ni Sultan Fatih'e yazar. Affını ister. Şiiri okuyan Fatih, Ahmed Paşa'yı affeder(Canım, 2000: 157).

Nesr: “Ol kasidede 'afv-ı günâha ve kezm-i gayza müte'allık ol kadar fevâid ü fazilet ve tasarruf u dikkat harc u derc itmîşdür ki Şâh-ı bahşende-i günâh gördükde bi-ihtiyâr tarîk-ı intikamdan insırâf idüp râh-ı re'fete gitmişdür. Hezâr ihsan u istihsânla buyurmuşlar ki bu 'uzûbet-i beyân ve fesâhat-ı lisân Ahmed'de vardur mülûk-i selâfından ve şâhân-ı sâhib-temkînden âsîb ü zeval ve 'itâb u 'ikâb ve nekâl yokdur. Ve'l-hâsıl bu merkum u mersûm olan bu birkaç ebyât-ı rengin hayyiz-i pesend ü tahsîne karin olup mezbûrun azîm cürmine şefî' u özr-hâh olıcak halâs u menâsdan ğayrı çok rifât ü rütbet buldı”(Canım, 2000: 157).

3.2. *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye*'de Ahmed Paşa Maddesinde İstidrad

Fakat çok geçmeden bir vuzu'-u nâ-layıkından dolayı azl ü habs ile düçâr ba'd ü ceza idildi”

“Ey muhit-i keremün kadresi ummanı kerem” (Reşad, 1911: 138).

Mısra'ıyla başlayan ve Şeyhî'ye nazire olan meşhur (kerem) kasidesini mahbesi olan kapucular odasında kemâl-i te'sirle yazarak nazargâh-ı padişahîye takdim itdirmesi üzerine mazhar-ı afv olmuştur. Bu keyfiyet dahi Fatih'in merhameti gazabına galib olmak hulk-u İlahisiyle mütehâllik olduğına delalet ider(Reşad, 1911: 139).

“Kul hata itse nola “afv- şehenşah-ı kâni

Tutalım iki elim kanda imiş kâni kerem” (Reşad, 1911: 139)gibi sözlerle i'tirafî cürüm ider.

“*Rivayet-i meşhûreye göre Ahmed Paşa te'ehhül itmeyüb ömrünü tecerrüd halinde geçirmiştir.*” (Reşad, 1911: 140).

Padişahın hocası ve daha sonra veziri olan aynı zamanda sâdât soyundan olan Ahmed Paşa'nın ahlaksızlığı *Latîfî Tezkiresi*'nde uzun uzadıya anlatılmıştır. *Latîfî Tezkiresi*'nde anlatılan bu kaynağı belli olmayan ve bazı tezkirelerde farklı şekilde anlatılan bu hikâye Faik Reşad'da sadece vuzu'-u nâ-lâyık diye geçiştirilmiştir. Bu durum iki farklı yazarın mizaçlarını ortaya koymaktadır. Faik Reşad'ın *Latîfî*'den yararladığı örnek şiirlerden ve ima yollu anlatılan bölümlerden anlaşılmaktadır.

Latîfî'nin hikâye ile anlattığı mahbup-perestlik düşüncesine Gibb inanmaz. Bu düşünceye neden olan kelimelerin Farsçanın etkisiyle Türk diline geçtiğini ifade eder. Halk kültürünün birebir yansıması olan türkülerde böyle bir aşkın olmamasından yola çıkarak Türklerde böyle bir aşkın olmadığını savunur (Gibb, 1999: 60).

Ahmed Paşa maddesinde dikkat çeken unsurlardan birisi de anlatılan hikâyelerle şiirlerin bağlantılı olmasıdır. *Latîfî* sanki anlattığı hikâyeye delil göstermek için şiirlere başvurmuş veya şiirlerden yola çıkarak hikâyeye uydurmuştur. Kurmacaya başvurma *Latîfî*'de görülen bir özelliktir. İsen, *Latîfî Tezkiresi*'nde kitabın yazılma sebebi bölümünde *Latîfî*'nin dostu Zaiî ile aralarında geçen diyalogların hayali senaryolar olabileceğini söyler (İsen, 1999: IX).

3.3. *Latîfî Tezkiresi*'nde Süleymân Çelebi İle İlgili Yapılan İstidrad

Latîfî, râvisi belli olmayan bir hikâyeye ile Süleymân Çelebi'nin eserini gölgede bırakmıştır. Bu hikâyede de Türk insanı ve zımnî olarak dönemindeki Osmanlı padişahı âlimlerin arkasında durmayan bir halk/yönetim olarak gösterilmiştir ki bu hikâyeye zihniyet olarak sorunludur. Çünkü bu dönemde peygamberler arasında fark yoktur diyen bir vaize halkın bu derece yakınlık göstermesi düşünülemez.

Anadolu'dan hiçbir âlimin vâizi eleştirmeyip vaizin yanında yer alması, Anadolu'dan hiçbir âlimin göremediği/görmek istemediği sözleri Arap taifesinden birinin vaizin yaptığı yanlışı bir başka ayeti delil göstererek düzeltmesi, çıkarılan fetvaya halkın ve yöneticilerin itibar etmemesi, yedinci fetvanın uygulanmaması halinde Anadolu'ya akın edileceği bilgisi üzerine halkın saf değiştirmesi, "kassab ganem zebh ider gibi basup boğazladı emr-i şer'i icra itti diyü rivâyet iderler" (Ceyhan, 2023: 55) cümlesiyle önce öldürülme şeklini vahşı bir şekilde resmettikten sonra bunun şeriatın/kuranın gereği olduğunun ifadesi dönemin zihniyeti itibariyle sorunlu görünmektedir.

Latîfî'nin Arap âlimin altı defa fetva alıp yedincisinde bu fetvayı uygulattığını ve vaizin nasıl öldürüldüğünü ayrıntılı olarak anlatmasına rağmen Süleymân Çelebi'nin hayatı ve eserleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmaması hatta Atâyî bahsinde yanlış bilgi vermesi düşündürücüdür.

"...mevlid dimelerine dahi bi 'acep Hâdîse bâis olmuşdur diyü rivâyet iderler ki şehr-i Burûsada bir vaiz var imiş. Minber-i nasâyih ve kürsî-i mevâ'izde... O'nun elçilerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız (Bakara-285). Âyetin tefsîr ü tahkîk ve elfâzi ma'nâya tevfiķ u tatbîk iderken didi ki: 'Bu âyet-i kerîme mücebince ben Hazret-i Muhammed Mustafâ'yı enbiyâ'-i asfiyâdan ictibâ vü istfâ idüp Hazret-i Rûhullâh ki nefha-i nefes-i Rahmânî ve sadr-nişîn-i suffice-i âsumânîdür, tafđîl ü tercih itmezin ve delâyil-i âyât delîl olduğı sebîlden gayrı tarîka gitmezin. Bu müddeâya âyet-i kerîme elümde hüccet-i kâti' ve bürhân-ı sâti'dur' diyicek, tâ'ife-i Arabdan hutta-i Haleb'den bir merd-i güzîn ve bir gayûr-ı dîn gayrete gelüp meger Resûlü'llâhun gerçek âşıklarından ve âşık-ı sâdiklarından imiş, delâyil-i kâti'a ve berâhîn-i sâti'a birle alâ mele'î'n-nâs vâiz-i mezbûri ele alur ve şevâhid-i beyyinât ile muhkem mülzem kılar. Meger ki Kur'ân-ı azîm azzeme'llâhu şânühu lafzen ve ma'nen ol merd-i kâmilün yâdında ve usûl ü fûru'yle hâtır-ı rûşen-nihâdında imiş. Bî-ihtiyâr miyân-ı nâsdan kıyâma gelüp dimiş ki 'Hây nâdân u câhil! Sen bu ilm-i tefsîrde kâsır u râcilsün ve âyât-ı azîmenün nâsihinden ve mensûhundan ve müşâbihinden ve müteşâbihinden bî-haber ü gâfilsün. 'Rusûl beyninde fark yokdur' demekden murâd u me'âl emr-i risâletde ve husûs-ı nübüvvetdedür. Rütbet ü fazîlet ve fevkıyyet-i meziyyetde degüldür. Eger âyet-i kerîmenün bu husûsda fehvâsı ve delâlet-i nusûsda ma'nâsı min cem'î'l-vücûh demek olaydı ma'nâsı nice râst gelürdi ve fehvâ-yı âyet-i ûlâ ile ve mazmûn-ı beyyine-i uhrâ ne mutâbakatla tatbîk olurdu diyü vâ'izle muhkem muhâsama ve mübâhase idicek bu husûsda ehâl-i şehr vâize nisbet idüp Arab'a vücûd virmeyicek, Arab dahi galebe-i hayret ve vüfûr-ı hamiiyyetden çıkup vilâyet-i Arab'a ve Mısr'a ve Haleb'e gitmiş; e'imme-i Arab'dan vâiz-i mezbûrun katline altı defa fetvâ getürmiş. şehr halkı vâize nisbet idüp vâiz dahi ol söz üzre musırr olcak âķbetül-emr yedinci defada vâki' olan fetvâda dimişler ki 'Eger ol kelâmun kâ'ili ol kavil üzre musırr olup dönmezse ve fehvâ-yı fetvâ ile amel olunmazsa kitâblar hükmince ve fetvâ mücebince vilâyet-i Rûm'a akınitmek mukarrerdür' diyü tahrîr itmişler ve fehvâ-yı fetvâyı istimâ' idenler 'semî'nâ' dimişler"(Canım, 2000: 133; Ceyhan, 2023: 55).

"Ahîrül-emr vaizi mezbûri Arab-ı mezkûr bir yevm-i cum'a Cami-i kebir önünde cem-i kesir içre kassab ganem zebh ider gibi başub boğazladı emr-i şer'i icra itti diyü rivâyet ederler. El uhdetü ale'r-ravi"(Canım, 2000: 134; Ceyhan, 2023: 56).

Nazm:

"Ölmeyüp İsâ göge bulduğı yol
Ümmetinden olmak için idi ol

Dahi hem Mûsâ elindeki asâ

Oldı anun izzetine ejdehâ

Çok temennâ kıldılar Hak'dan bular
Kim Muhammed ümmetinden olalar

Gerçi kim bunlar dahi mürsel durur
Lîkin Ahmed ekmele ü efdal durur

Zîra efdallığa ol elyak durur
Anı eyle bilmeyen ahmak durur”(Canım, 2000: 134-235; Ceyhan, 2023: 55-56).

Bu beytün ihâm-ı iması vâ'iz-i mezbûra işaret eyler.

3.4. *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye*'de Süleymân Çelebi Hakkında Yapılan İstidrad

Faik Reşad, Latîfî'nin anlattığı hikâyenin olumsuz taraflarını almadan özetini vermiştir. Örnek şiirler aynen alınmıştır.

“*Ol târîhde bir tâcir-i Acem ve Latîfî kavlince kürsî-nişîn bir vâiz-i muhterem nass-ı kerîmi tefsîrinde dem ururken ma'nî-i şerîfîni vech-i âhara tahvîl, ya'nî nass-ı celîlinden gaflet idüp Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâmu Server-i Enbiyâ aleyhi'ttahâyâ cenâbına tafdîl eyler ve bu vechle ehâl-i şehrin i'tikâdına halel virüp zu'munca niçe felsefiyyât söyler*” (Ceyhan, 2023: 76).

“Ölmeyüp İsa göge buldığı yol
Ümmetinden olmak için idi ol

Hem dahi Mûsâ elindeki asâ
Oldı anun izzetine ejdehâ

Çok temannâ etdiler Hak'dan bular
Kim Muhammed ümmetinden olalar

Gerçi kim bunlar dahi mürsel durur
Lîkin Ahmed ekmele ü efdal durur” (Reşad, 1911: 66-67).

“*ıkdü'l-cevâhirini bedîhî nazm idüp vâ'iz-i dahhâl-i bî-edeb ber-mûcib-i fetvâ-yı celîlî'l-fehvâ, tîg-ı şerîat-ı garrâ ile katl olundukda sînesine vaz' itmesiyle kibâr ü sıgâr şâyeste-i âferîn ve hezâr tahsîn itmeleriyle nazm-ı Mevlid-i Nebî aleyhi's-selâma şürû' ve itmâm itmişdür*” (Reşad, 1911: 67; Ceyhan, 2023: 73).

3.5. *Latîfî Tezkiresi*'nde Mihrî Hatun İle İlgili İstidrad

Mihrî maddesinde kısa biyografik bilgiden sonra Mihrî Hatun'u doğruluğu ve kaynağı belli olmayan bir hikâyeyle çok iffetsiz bir şekilde tasvir edildiği görülür:

“Rivâyet iderler ki bu kadar hüsn ü cemâl ile mahbûbe-i mahbûb-perest ve câm-ı hevâ-yı aşk ile mest ü hem-dest iken gird-i dâmen-i 'ismetî ve zeyl-i 'iffetî 'alâyiş-i töhmetden pâk ve lücce-i derya sakına gelmez pâk i bî-bâk idi ve bil-cümle 'iffet ü 'ismetî babında ol kadar mübalağa iderler ki harem-i vaslını nâ-mahremden ve ol genc-i nihâmı dahi mâr-ı arkamdan hıfz u hirâset idüp ne katarât-ı Nisân-ı ittisalden sadeğ-i simini sîrâb ve ne şebnem-i ebr-i içti mâ'dan ğonca-i rengini pür-âb olmuş ve ne h'ân-ı visalî nemekdanına bir ferd parmak salmış ve ne behre-i temettü'dan âferîde kâm almak olmuştur ve ne hod bir kimse bâğ-ı visalinden şeftâlî yemiş ve ne enâr-ı dünîminden bir kes temettü' itmiş dad almış ve ne kimse havz-ı sîmînine ravza-i vaslında mâhî saldum dimiş. Merkûme-i merhume Sinan Paşa oğlu İskender Çelebiye hezâr mihr ü mahabbet ile taalluk u ta'aşşuk idüp hakkında nice eş'ârla ta'aşşukın izhâr itmişken servin kenara getürmedi ve kaddin kemana şebîh idüp hedefine hadeng-i la'l pey kânın uramadı. Didüğü eş'ârun bir makta'ı budur”(Canım, 2000: 510).

Makta:

“İrdi çün âb-ı hayâta Mihrî ölmez haşre dek
Gördi çün zulmet şebinde ol 'ayân İskender'i”

Nesr: Bu husûsda mezbûreye anunla töhmet idüp Sultân Ahmed meclisinde hâzır olan zurefâ ve şu'arâ nükte itdüklerinde bu beytle cevâb virdi.

Beyit:

“Niçe İskenderi la'lüm zülâlî
Suya iletirdi vü susuz getürdi”(Canım, 2000: 511).

3.6. Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye'de Mihrî Hatun İle İlgili İstidrad

Şiirle şairin yaşamı arasında bağlantı kurma her iki yazarda da ortaktır. Latîfî, Mihrî Hatun'un iffetini anlattığı bölüm çok aşşıklayıcıdır. Faik Reşad'ın Mihrî bahsinde iffet eteğinin hiçbir vakit lekeli olmadığı üzerine herkes ittifak etmiştir demesi haddi aşan bir yorum olmuştur.

“İrdi çün âb-ı hayâta Mihrî ölmez haşre dek
Gördi çün zulmet şebinde ol 'ayân İskender'i”

Demiş olduğu için bazılarının sû-i zannını davet etmiş ise de dâmen-i iffetinin hiçbir vakit leke-dâr olmadığı müttetik-i aleyhtir. Zıkr olunan gazellerin tamamı şudur:

“Hâbdan açdum gözüm nâ-gâh kaldurdum seri
Karşuma gördüm turur bir mâh-çehre-i dilberi

Tâli'im sa'd oldı yâhud kadre irdüm gâlibâ
Kim mahallem içre gördüm gice toğmuş Müşterî

Gözümü açup yumunca oldı çeşmümden nihân
Şöyle teşhîs eylerem kim yâ melekdür yâ perî” (Reşad, 1911: 226).

3.7. *Latîfî Tezkiresi*'nde Nesîmî Hakkında Yapılan İstidrad

Latîfî'nin Nesîmî maddesinde ve Süleymân Çelebi maddesinde şeriata uyanların insanın derisini soyarak ve kasabın koyun boğazlar gibi vahşice insan öldüren kişiler olarak gösterilmesi eserin sonunda hayır dua isteyen bir kişi ile çelişki oluşturmaktadır, sebebi de anlaşılamamaktadır. Önce velilik iddiasında bulunan kişilerin fiillerinin şeriata uygun olması gerekir dedikten sonra "sözün zahirine bakıp şeriata yoluna vardılar çünkü açıktır ki şeriat ehlinin göz diktiği (yer) gerçeğedir; sırlara ve içeriye değildir." demesi eserdeki iki ayrı zihniyeti ortaya koymaktadır.

Ve tümüyle uluların haberinin sözü ki, ulemanın düşüncesine göre Allah'ın şeriatına uymayan, Allah'ın kitabına uygunluğu bulunmayan hikmet tam (sırf) olursa; şeriata uyanlar onu dile almaya varamaz ve şu velilikten dem vuran evliyaya ki melek gibi göklerde uça, yedi denizi yeryüzü gibi yürüyüp geçse, yaptıkları ve sözleri şeriata ters olsa, fetva hükümlerine göre (evliyaya) itibar edilmez. Çünkü fevkalade olaylar nice dinden sapmış azgınlardan bile çıkmış ve görünen (ortada, aleni) olur. Işık parçası gibi ve rahip cinsi gibi. Amma ilmi ve eğitimi olanlar bu takım şeylere itibar etmezler.

Beyt:

"Mertebe sananlar istidracını
Başına giyer dalalet tâcını"(Canım, 2000: 526).

Sonunda Halep şehri içinde Arap âlimlerinin imamları, bazı kelimelerin sırlarının Allah'ın şeriatına ters bulup (Nesîmî'nin) katline fetva verdiler ve sözün evvelini dinlemeyip ve de kabul etmeyip, o aşk kurbanının derisini çıkardılar ve sözün zahirine bakıp şeriata yoluna vardılar. Çünkü açıktır ki, şeriat ehlinin göz diktiği (yer) gerçeğedir; sırlara ve içeriye değildir. Adı geçenin (Nesîmî) tarikat yolunun sırlarına vakıf ve sırlarını bilen olmak isteyen divanına baksın ve divanlarında yazılmış olan beyitleri ve rubaileri okusunlar. Eğer müritlerin cesuruysa ve eğitime sahip ise makamın merdivenlerinin sözlerinin manasından bilsin (anlasın). Çünkü görünen dil, içeriğinin dilinin kanıtı ve tercümanıdır. Bu beyit, kerem sahibi şeyhlerin kabul ettiklerindedir (Canım, 2000: 527).

3.8. *Târîh-i Edebiyyât-ı Osmâniye*'de Nesîmî Hakkında Yapılan İstidrad

Faik Reşad, Nesîmî maddesinde Latîfî'nin anlattığı hikâyenin özetini vermiştir.

"*Havsala-i idrak-i 'avama sığmayacak sözler söylerdi. Akabet zahiri şer'i şerife münafi ba'zı kelimat ve tefevvühâtta bulunmasıyla halkın da'vası ve 'ulamâ-ı 'asrın fetvası üzerine de Halep'te derisi yüzülmek suretiyle vücud-ı hestiden insilâh eylemiştir*" (Reşad, 1911: 115).

Latîfî'nin yaptığı istidradların sahilliği bilinmezken Latîfî, tezkiresinde çok fazla rivayeti (söylentileri) aktarırken "doğruluğu rivayeti aktarana aittir" ifadesini kullanmıştır. Tunca Kortantamer, Latîfî'nin Ahmedî maddesinde anlattığı hikâyenin doğru olamayacağını "*Eski Türk Edebiyatında Makaleler*" adlı kitabında dile getirmiştir. "15. ve 16. yüzyıllarda Şeyhî, Hatipoğlu, Münirî, Fuzulî ve Firdevsî gibi kişiler Ahmedî'yi büyük ustalar arasında saydıklarına göre, Latîfî bu hikâyeyi yazdığı sıralarda, Ahmedî şâir olarak ününü yitirmemiştir. Bu bakımdan çağın beğenisine uymama görüşü inandırıcı değil. Yalnız, hikâyenin uydurma olduğunu kanıtlamak iki nedenle çok kolay. Birincisi: İskendernâme 1390'da bitmiştir. Germiyan Beyi Süleymân Şâh'ın ölümü ise İskendernâme'nin bitiminden iki sene önce, 1388'dedir. Bu bakımdan, Ahmedî, *İskendernâme*'yi ona sunmuş olamaz. İkincisi: Germiyanoglu SüleymânŞâh öldüğünde 1373-1376 yılları arasındaki bir tarihte doğmuş olan Şeyhî olsa olsa on iki ile

on beş yaşları arasında bulunmaktaydı. Ahmedî ise altmışına yaklaşmıştı. Bu hikâye, sanırız, Ahmedî Dâvânı'ndaki sayısı hiç de az olmayan güzel şiirler ile şiir değeri pek yüksek olmayan İskendernâme arasındaki farktan kaynaklanmaktadır" (Kortantamer, 1993: 13).

Hikâyelerin sahihliğiyle ilgili bir başka husus da Latîfi ve Sehî Bey'in tezkirelerinde farklı şairler için aynı hikâyenin anlatılmasıdır. Sehî Bey'in Çakışırcı Şeyhi maddesinde anlattığı hikâye ile Latîfi'nin Harîrî-i Burûsevî maddesinde anlattığı hikâye aynıdır.

Konu ile ilgili olarak Seymen'in bulguları dikkat çekicidir.

Yazarlar, tezkirelerde biyografik bilgilerden sonra genellikle şairlerin şiirlerinden örnekler verir. Bu şiir örnekleri bazen şairler hakkında anlatılan hikâyelerle bağlantılıdır. Bu şiirler hikâyenin anlamını veya temasını destekler niteliktedir.

Bu hikâyeler, şairlerin şiirlerinden esinlenerek şekillenmiş olabilir (Seymen, 2008: 199).

Sonuç

Latîfi, tezkiresine biyografik bilgilerle başlar. Latîfi'de yine bazı tezkirelerin üslup özelliği olan kısa övgüden sonra kaynağı bilinmeyen dönemin sosyal yapısına ve zihniyetine aykırı hikâyelerle Sultân Fâtih, veziri aynı zamanda hocası ve seyyit olan Ahmed Paşa, kadının kızı olan Mihrî örneğinde olduğu gibi ahlaksız olarak gösterilmiştir.

Metinleri incelediğimizde Faik Reşad'ın *Latîfi Tezkiresi*'nden sıkça yararlandığı açıkça görölmektedir. Çoğu kez özet yoluna başvurmuştur. Bazen metne tasarruf edip değişiklikler yapmıştır. Şairler hakkında biyografik bilgiler az yer tutarken özel hayatlarıyla ilgili bilgilere geniş yer verildiği görölmektedir.

Faik Reşad'da şairlerin hayatı hakkında bilgi verildikten sonra edebî kişiliği verilmiş ve son olarak şairlerin eserlerinden örnekler sunulmuştur. Bazı tezkirelerin üslubu olan Osmanlı padişahlarını, vezirleri, şeyhleri, kadıları, kadın şairleri yani toplumun genelini kaynağı belli olmayan hikâyelerle ahlaksız, rüşvetçi ve zalim olarak gösteren hikâyelere Reşad eserinde yer vermemiştir. Faik Reşad bu hikâyelere ya itibar etmemiş ya da bu hikâyeleri görmezden gelmiştir

Kaynakça

- Açıköz, Burak Fatih (2012). "İlk Osmanlı Edebiyat Tarihleri ve Tarihcileri Hakkında Bazı Değerlendirmeler". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 27, 1-8.
- Canım, Rıdvan (2000). *Latîfî, Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Ceyhan, Adem (2023). *Türk Kültüründe Mevlit Geleneği*, "Mevlid Sahibi Süleyman Çelebi'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bilgi Veren Biyografik ve Tarihî Kaynaklar Üzerine Tenkidî Bir İnceleme". Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (1999). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 1999.
- Durmuş, İsmail (2001). "İstidrad". *İslam Ansiklopedisi*. 23/401-402. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gibb, E. J. Wilkinson (1999). *Osmanlı Şiir Tarihi 3-5*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, Mustafa vd. (2012). *Eski Türk Edebiyatının Kaynaklarından Şair Tezkireleri*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- İsen, Mustafa (1994). *Kühü'l Ahbar'ın Tezkire Kısmı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- İsen, Mustafa (1999). *Latîfî Tezkiresi*. Ankara: Akçağ Yayınları
- Kılıç, Filiz (1998). *Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kocabıyık, Halil İbrahim (2018). "Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît Tefsirinde Teşbih Sanatı", *Bilecik Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/1.
- Kocabıyık, Halil İbrahim (2022). "Arap dilinde ifadelerin sanatlı kullanımı: Fesâhat", *Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 31.
- Kortantamer, Tunca (1993). *Eski Türk Edebiyatı Makaleler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Levend, Agah Sırrı (1988). *Türk Edebiyatı Tarihi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Pektaş, Mehmet (2012). "Latîfî Tezkiresinde Edebî Sanatlar ve Edebî Sanatlarla İlgili Değerlendirmeler", *Turkish Studies (Elektronik)* 7/3, 2157-2175.
- Reşad, Faik (1911). *Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniye*. İstanbul: Zerafet Matbaası.
- Seymen, Emine (2008). *Sehi Bey ve Latîfî Tezkirelerinde İstidrad*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana: Çukurova Üniversitesi
- Yıldırım, Yusuf (2019). "Kırık Ayna Yahut Osmanlı Aydınlarında Nesimî Tasavvuru". *Nesimî Kitabı*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.